

Hvem bygget landet?

Om norsk konsensus og veien dit

Liberty is not collective, it is personal. All liberty is individual liberty.

- Calvin Coolidge

”Jeg er så inderlig lei av at høyrepartiene snakker Norge ned,” sa Jens Stoltenberg i sin åpningstale til Arbeiderpartiets landsmøte våren 2013, noen måneder før stortingsvalget. Arbeiderpartiet, derimot, skulle «stå opp for landet vårt». Som ledd i valgkampstrategien ble det snakket mye om *Den norske modellen*, avledet fra det som normalt omtales som *Den nordiske modellen*. Avgrensingen hadde sitt formål: Sverige har en borgerlig regjering og passer derfor ikke inn i modellen, hvor velferdsstaten presenteres som noe eksklusivt sosialdemokratisk.

Landsmøtetalens underliggende budskap var at vi har Arbeiderpartiet å takke for vår velferd, vårt demokrati og våre verdier. Professor Rune Slagstad, skrev et polemisk tilsvaret i Aftenposten: ”Ap har funnet frem til den selv gode maktarrogansen: De representerer ”de gode krefter i Norge”- og kritikerne de utidige nedbrytere av partiets verk.”¹ Arbeiderpartiet gjør altså som den tyske syttenhundretallsfilosofen Gottfried Leibniz: Man erklærer sin egen tid for ”den beste av alle verdener”.

Debatten om velferdsstaten og det gode norske samfunn har lenge vært et stridstema mellom høyre- og venstresiden. Under Arbeiderpartiets kritikk av opposisjonen (og derigjennom dens velgere), ligger en årelang definisjonskamp; kampen om å bli kreditert æren for sosiale og demokratiske fremskritt. Hvem bygget Norge slik vi kjenner det i dag, vår velferd og vår felles forståelse av det liberale borgerbaserte demokratiet?

Civita har utgitt en rekke bøker og pamfletter om temaet.² I dette notatet skal jeg nærme meg tematikken ved kronologiske sveip, fra mellomkrigstidens ganske sterke motsetninger frem mot det ganske konsensuspregede som har kjennetegnet norsk politikk i lang tid. Tyngdepunktet mitt vil være mellomkrigstiden, fordi det er i denne perioden de ideologiske motsetningene var størst. Teksten er mer tematisk enn kronologisk og byr på eksempler og illustrasjoner, mer enn fullstendige analyser, som ville kreve et helt annet format enn notatets. Notatet er altså ikke en komplett historie, men snarere et innspill til debatt. Som kilder har jeg benyttet meg av partiprogrammer, presseklipp og sekundærlitteratur. Arbeidshypotesen har vært at den norske og nordiske velferdsstaten og det norske demokratiet er resultat av en bred enighet og høy grad av pragmatisme som er ganske unik i europeisk sammenheng. Partiprogrammer og presseklipp kan si en god del om intensjon og ideologisk substans. De kan også si noe om syntetisering av ideer i et lengre tidsforløp. For å kunne tolke nedslaget i praktisk politikk, har jeg valgt å sidestille postulater med resultater (i form av viktige reformer), samt ulike syn på deltagende politikk og liberalisering.

Ideologier er viktige, men ikke alt

Ingen ideologier har noensinne blitt realisert i den mest rendyrkede form. Det er verken mulig eller ønskelig. Ideologier er verken entydige eller absolutte. Vi velger politisk utsyn og ideologisk ståsted etter etiske kriterier, kanskje også ut fra et grunnleggende menneskesyn.

Den amerikanske økonomen og politiske filosofen Thomas Sowell hevder at all politisk filosofi koker ned til to grunnleggende idealtyper om menneskenaturen: den utopiske visjon og den tragiske visjon. Enten er mennesket et formbart vesen som kan perfektioneres, slik at vi kan bygge et samfunn fritt for ulikhet, urett, fattigdom og diskriminering, eller så vil alle disse store drømmene havarere på grunn av menneskets uforutsigbare «natur». Den første visjonen inspirerte jakobinerne og sosialistene, den siste har preget synet til blant annet Edmund Burke og John Stuart Mill.

Dette er klassiske motsetninger: den radikale vs. den liberale tradisjon. Det er åpenbart ikke et enten eller, snarere et både og. Likevel kan vi grovt trekke opp et skille hvor liberalere av prinsipp nødvendig vil forby eller begrense våre valg, mens andre vil bruke loven for å skape bedre holdninger. En liberal forståelse av frihet kan være at vi som enkeltmennesker gir noe av vår frihet til våre folkevalgte – i form av skatter, lover og forordninger – i bytte mot sikkerhet, samferdsel, skole, helse og så videre. Det er altså den individuelle friheten som er fundamentet i en liberaldemokratisk stat. Frihet er ikke gitt oss fra oven. Det er vi, altså folket, som tillater myndighetene å begrense vår handlefrihet i noen grad. Frihet i en liberal forstand er altså ikke det samme som muligheter. Når staten skal vedta like muligheter politisk, innebærer det store inngrep i andre menneskers frihet. Dette er ikke til å unngå, men alle forstår at jo større disse inngrepene er, jo større blir staten. Vokser staten, blir grensene for politikk stadig utvidet.

Som en ganske klar motsetning har venstresiden tradisjonelt vært tilhenger av ideen om sosial ingeniørkunst og likhet. Man vil bruke loven til å forme oss som et politisk-moralsk kollektiv. Forslag om forbud, begrensinger, kvoteringer og lover fremmes med jevne mellomrom. Grunntonen er at valg den enkelte måtte foreta, kan være skadelige eller lite formålstjenelige. Det gjelder å "dytte" i riktig retning, slik at folks valg i større grad er i overensstemmelse med det politiske programmet og "felleskapets" ønsker. Rousseau formulerte ganske likt dette tesen om allmennviljen: Den individuelle vilje står i forhold til særegne interesser som kan være av egoistisk art, mens allmennviljen forholder seg til det som er godt for alle.

Å lære av den andre

Ideologier er viktige som moralske kompass og for å gi oss konsistente og forklarlige syn på verden. Men uten multiperspektiver duger helten ikke, heller ikke ideologen. Det er altså et hav av muligheter innenfor ytterpunktene verdirelativisme og absolutisme. Politikken råtner på rot, dersom makt og sivilsamfunn kommer til erkjennelse av at den ene ikke har noe å lære av den andre. Derfor kan vi på enkelt vis hevde at det moderne norske demokratiet er tuftet på en ganske sunn balanse mellom frihet og autoritet.

Slik sett er Einar Gerhardsens tale, "Våre daglige gjerninger og våre sosialistiske mål", fra innledningsforedraget på Arbeiderpartiets landsmøte i 1957, interessant:

Halvdan Koht sa en gang at den største seier et politisk parti kan vinne, er at saker som det har kjempet for aksepteres av dets politiske motstandere. Det norske Arbeiderparti har vunnet en del slike seire. De borgerlige partiene har etter hvert akseptert svært mange av de saker som Arbeiderpartiet har reist gjennom årene ... Når avstanden mellom partiene er mindre enn før, skyldes det også at Arbeiderpartiet i dag ser annerledes på mange spørsmål. Det gjelder blant annet utenrikspolitikk og forsvar.

Gerhardsen kunne nok lagt til en del om å ta lærdom av den borgerlige demokratiforståelsen også. Dette kommer jeg tilbake til.

Isaiah Berlin mente at grunnsteinen i en rettferdig stat er verdipluralismen: at vi mennesker etterstreber mål som ikke bare er ulike, men til tider også uforenlige. For Berlin er ideologier som forfekter forestillingen om en fremtid hvor det ikke finnes konflikter omkring livets endelige mål, en trussel mot all frihet. «Når man er enige om målene, gjenstår det bare spørsmål om midler, og disse spørsmålene er ikke politiske, men tekniske, det vil si at de kan avgjøres av eksperter eller maskiner, for eksempel i form av diskusjoner mellom ingeniører eller leger.»

Slik kan vi forstå det problematiske ved Friedrich Engels' berømte utsagn om å «erstatte styring av mennesker med administrering av ting» og de marxistiske profetiene om at staten gradvis vil forsvinne, slik at menneskehetens sanne historie kan begynne. Dette perspektivet kalles utopisk av de som oppfatter det som grunnløse fantasier å spekulere omkring en slik tilstand av perfekt harmoni.

Immanuel Kant skrev i sin tid at «hvis mennesker hadde vært som tømmer, ville alle hus vært skjeve». Kant mente at vi må leve med usikkerheten og det kaotiske i menneskelig adferd, men samtidig gjøre det beste ut av tilværelsen gjennom moral og respekt for andre mennesker. Å nå den erkjennelse at samfunnet og staten ikke kan løse alle utfordringer på menneskehetens vegne, er ikke like lett for alle. Mange oppfatter denne innsikten som defaitisme, som å overgi seg til verdens ulykke.

Egalitært Norge

Sammenlignet med veldig mange andre europeiske land var og er Norge et egalitært og relativt konsensusorientert land. Det skyldes åpenbare kulturelle og sosioøkonomiske årsaker, som mangel på adel og at vi er en liten homogen utkantprovins, forskånet for ekstrem brutalitet og langvarige konflikter knyttet mot imperier og nasjonsbygging. Kanskje kan man legge til et innslag av Max Webers tese om protestantisk forretningsetikk og skandinavisk pietisme? Den norske harmonimodellen kan også tilskrives Hovedavtalen og den nordiske trepartsmodellen (med litt ulike varianter i de ulike landene), dvs. samarbeidet mellom arbeidstakere, arbeidsgivere og myndigheter, som har bidratt til å legge grunnlaget for mer fredelige løsninger og større konsensus enn i mange andre deler av verden.

Konfliktnivået i norsk arbeidsliv hadde eskalert på trettitallet, etter mange ulovlige streiker og voldelige sammenstøt med ordensmakten. Det ble etter hvert påkrevet at forholdet mellom arbeidstager og arbeidsgiver måtte formaliseres. Venstremann og høyesterettsjustitiarius Paal Berg hadde tillit blant både arbeidsgiverne og arbeidstakerne, og skulle bli en av arkitektene bak "den rettslige regulering av forholdet mellom arbeid og kapital".³ Arbeidsretten var blitt opprettet allerede i 1915, men manglet nødvendig gjennomslagskraft. I 1930 ga Berg ut standardverket *Arbeidsrett*, ofte omtalt som rettstankens virkelige gjennombrudd og grunnfestning i norsk arbeidsliv. Ifølge Berg var det rettsvesenets oppgave å intervensere i samfunnslivet for "å verne om de svake og underlegne ved lovbud av tvingende karakter".⁴

Statsminister Johan Ludwig Mowinckel fra Venstre tok så initiativ til Hovedavtalen, som ble undertegnet i 1935. Hovedavtalen skulle endre praksis ved å bygge gjensidig tillit og fremme en god forhandlingskultur, og blir gjerne kalt arbeidslivets grunnlov. Kilden var Venstres arbeidsfredslinje, i motsetning til konfrontasjonslinjen til de konservative og Arbeiderpartiet, som med Martin Tranmæl i spissen avviste "ethvert classesamarbeid".⁵ Senere skulle hovedavtalen institusjonaliseres gjennom trepartsamarbeidet.

Bare noen få dager etter at Hovedavtalen ble underskrevet av LO og Arbeidsgiverforeningen, ble Arbeiderpartiet og Bondepartiet enige om en gjensidig støttepakke, *kriseforliket*, som resulterte i Johan Nygaardsvolds relativt moderate arbeiderpartiregjerung. Bondepartiet støttet Arbeiderpartiets keynesianske sysselsettingspolitikk som gikk ut på at staten skulle innta en langt mer aktiv rolle og bruke offentlige penger i hittil ukjent skala. Til gjengjeld støttet Ap Bondepartiets krav om økte jordbruks subsidier. I sum skapte dette ro i norsk arbeidsliv. Men slik hadde det altså ikke alltid vært.

Spøkelser og klassekamp

I 1933 ble lederen i *Norges Kommunistiske Ungdom*, Schrøder Leonard Evensen, og noen medsammensvorne kommunister i den såkalte Bryngjengen, dømt for overfall på den unge industriarbeidersken og streikebryteren Asta Johannesen ved *Bennettes Paraplyfabrikk* i Oslo. Og det på selveste julaften. Evensen "...gav fa'n i både Gud og religion", refererte Aftenpostens utsendte i Lagretten: "For dem var ikke julaften annerledes enn en annen dag".⁶

I Aftenpostens leder, titulert "Hvor langt", ble Evensen skrevet inn i det store sivilisasjonssammenbruddet som ventet nasjonen om kommunister og sosialister ble innrømmet handlingsrom i kongeriket.⁷ I lederen ble det gjort forsøk på å forklare hva som *egentlig* skjer i Tyskland, i form av en ganske eklatant trussel. Det nyttet ikke lenger bare å snakke om depresjon, krise eller krigsgjeld. Forklaringen var mye enklere, kunne Aftenposten melde. Der var kampen mot kommunistene som hadde kommet til et avgjørende punkt, slik det tidligere hadde gjort i Italia: "Kommunistene og socialistene har meget å lære av situasjonen i Tyskland i dag. De vil da forstå at det er noget som heter – så langt og ikke lenger ... Det er slutt. – Eventyret, - hvis man da kan gi det en slik benevnelse – er slutt." Videre hevdet avisen at det var klare likheter mellom den tyske erfaringen og lignende tendenser i Norge, generert av Den røde fare og et underliggende forsvar for fremtidige ekstraordinære tiltak for å forhindre spredningen av den: "Ennu er vi altså ikke kommet langt nok [sammenlignet med Tyskland]. Farten er ellers upåklagelig. Borgersamfunnet er i dag mer betendt av de socialistiske baciller enn de fleste aner." Som illustrasjon for at kommunismen fikk fotfeste i det norske samfunn, bruker redaktøren Randsfjordskonflikten som eksempel. Dette var en av norgeshistoriens største og lengste arbeidskonflikter (1929-36), mellom tømmerfløtere og skogseiere som, på bakgrunn av sviktende markedspriser, reagerte med kraftig lønnsnedslag. Det kom til voldelige sammenstøt mellom politi og streikende arbeidere. Konflikten ble etter hvert behandlet i arbeidsretten, og det ble bestemt at politiet ikke kunne settes inn mot de streikende.⁸ Dette likte Aftenposten (og Høyre) dårlig: "Så langt er vi kommet i dag der f.eks i Torpa ikke mer tilkalles lensmann eller politi i forbindelse med Randsfjordskonflikten. Bøndene ordner saken selv. De er rede til å besvare skudd med skudd."

I Aftenposten overtok Johs. Nesse redaktøransvaret i 1929. Nesse fortalte på lederplass at årsaken til Hitlers brakvalg i mars 1933 nok måtte skyldes "at de konservative representanter i Hitler-regjeringen" hadde "dannet en tilstrekkelig garanti mot de socialistiske tendenser i nasjonalsocialistenes program ..."⁹ I samme avisleder ble det rettet skarp kritikk mot Arbeiderbladet, som satt i "glasshus" når de hevdet at det tyske nazipartiet var et "sanseløst, uvederheftig og brølende parti". I den sosialistiske avisen undret man seg over hvordan et så bøllete parti kunne få så stor oppslutning, og at det derfor måtte være noe "sykt" over Tyskland. En eiendommelig påstand fra det hold, ble det hevdet i Aftenposten, fordi: "Neppe noget europeisk land har i den grad været infisert av socialistiske tendenser efter krigen som Tyskland". Hva denne infiseringen innebar ble hengende litt i luften, men lederen bærer preg av at Aftenposten næret en ganske fundamental frykt for alt som smakte av klassekamp og sosialisme. Det ble malt med svært brede pensler – så brede at det gikk riktig galt til tider, som når Aftenpostens korrespondent i Tyskland i 1934 kunne avkrefte ryktene om nazibrutaliteten, og melde fra Dachau om utmerkede forhold i leiren:

...gode køier, rene blankskurte gulv, veggene dekket av bilder av nazistørrelser og filmskjønnheter, den koselige duft av pipetobakke hvirvles opp av en køie hvor en fange ligger og hviler. I friluftsbadet, et stort basseng, boltrer brune kropper sig, på plenen like ved siden av tar d'herrer kommunister et søvnlug solbad. I verkstedene råder arbeidsglæden uavkortet og ubetinget.¹⁰

Kan hende var Tyskland sykt etter krigen, men det var sosialistenes skyld, ble det skrevet, men det ville være "utvilsomt riktigere" å hevde at "Tyskland begynner å bli friskt etter krigen". Avisen er tvetydig, for det levnes liten tvil om at nazistene er en uting, men samtidig er det "resultatene av [venstresidens] egen politikk som skaper forferdelsen ... brøl avler brøl og terror avler terror". Historikerne vil vel gi Aftenposten litt rett, for i den falleferdige liberale Weimarrepublikken var kommunistene lenge en like destabiliserende trussel som nasjonalsocialistene. Samtidig underkommuniserte Aftenposten Hitlers program, den voldsomme antisemittismen, antiparlamentarismen og krigsretorikken.

Vidkun Quisling hadde kommet på banen i norsk politikk som bekjennende nasjonalsosialist, stiftelsen av NS skulle finne sted bare noen uker frem i tid. "Arbeiderbladet mener sågar også å ha funnet en ny Hitler. Det har ikke vi", sto det i lederen fra 9. mars 1933. Noen dramatisk vending bort fra denne unnlatesessynden ser vi ikke før Hitlers forfølgelse av jøder og meningsmotstandere fikk et omfang som var umulig å overse

med mindre man hadde grunnleggende sympatier i fascistisk retning. Som presseorgan hadde de plikt til å undersøke: Hvem var denne Adolf Hitler?

Hadde de lest *Mein Kampf* eller NSDAPs program? Aftenposten var nært knyttet til Høyre, og som en følge av det heftet det noe "brunt" til partiet, selv om det var relativt lite gjenklang for slike tanker i partiet selv.¹¹

Her hjemme sto antiparlamentarismen sterkt i både arbeiderbevegelsen og på den nasjonalistiske høyresiden, som NS og deler av Fedrelandslaget – og i Bondepartiet. Frykten for kommunisme og arbeidermakt førte også til at slike holdninger piplet ut i det mer eleverte borgerskap, slik det kom til uttrykk i Aftenposten med jevne mellomrom. Så langt tilbake som i 1922, like etter de italienske fascistenes marsj mot Roma og Mussolinis statskupp, kunne man på lederplass i Aftenposten lese at parlamentarismen var et foreldet system: "Den er ikke mer evigvarende end andet menneskeverk. Den venter bare paa sin afløsning. Men det nye system er endnu ikke fundet".¹² Partier og kommunister som oppfordret til generalstreik vitnet om et Storting i oppløsning, mente man. Det ble hevdet at fascistenes "fredelige revolusjon" var en reaksjon på en umulig situasjon, "parlamentarikerne kunne ikke redde Italia ...". Italia sto på randen av en kommunistisk revolusjon, mente Aftenposten, parlamentarikere slåss innbyrdes og småpartiers særinteresser betød alt, "fædrelandets store livssag intet ... Vi kjenner det saa godt fra vort eget storthing."

I 1933 kunne Aftenposten forkynne på lederplass at det tyske diktaturet var kommet til "som det siste middel til å forhindre det annet og farligere diktatur".¹³ Parlamentarismen sto heller ikke klippefast i Aftenpostens redaksjon, kan det virke som. "Så sterkt kan friheten misbrukes – i frihetens eget navn – at man en vakker dag ikke lenger kan velge mellom diktatur eller ikke diktatur, men bare mellom borgerlig eller socialistisk diktatur", skrev Joh. Nesse på lederplass: "Og da kan valget ikke være tvilsomt." Denne gangen ble det rettet en advarsel til Mowinkels nye regjering: "Vil [den] trekke lærdom av de ulykker socialradikalismen har avstedkommet ute i Europa? Eller vil [den] tilrettelegge forholdene for diktaturtilbøielighetene?" Skriveriene til Aftenposten kan altså tolkes i utilitaristisk reaksjonær retning: Det liberale demokratiet var ikke et mål i seg selv. Fascismen var ikke ønskelig, det var langt mellom panegyrisk omtale av Mussolini og Hitler, men de ble sett på som nødvendige onder, endog allierte, mot bolsjevismen. En diktaturperiode var ikke nødvendigvis å forakte, for å feie kommunistene av banen. Så kunne heller demokratiet gjenoppstå, restituert og kommunistfritt. Naiviteten var påfallende. Det kan igjen være verdt å spørre seg hvordan det var mulig å kapitalisere så mye velvilje ovenfor den italienske og tyske fascismen. Mye av svaret ligger selvsagt i frykten for kommunismen, som kunne sperre for ethvert gangsyn. Men tegnene på den fascistiske ideologiens brutalitet var godt synlig for den som ville se.

I medlemsbladet *Unge Høire* kunne man på lederplass i mars 1933 finne synspunkter som antagelig kan omtales som de minst trivelige i (Unge) Høyres historie. Partiungdommene var lei av "sure oppstøtt" i egen presse over Hitlers overtagelse av makten. Mange borgerlige var ifølge Unge Høyre befengt av "åndelig dovenskap" og forsto ingenting av det som skjedde der nede:

... vi oppfatter Hitlers misjon - utryddelsen av kommunismen og marxismen i Tyskland - for å være av like stor om ikke større verdenshistorisk betydning som den romerske hærfører Aetius', da han slo hunnerne på de katalauniske slagmarker... Det er i første rekke en kulturkamp Hitler fører. Og fordi det er Tysklands frigjøring fra marxismens kvelertak det gjelder, har han rett når han sier at hele Europa bør være ham takknemlig for hva han gjør. Makter han å rense sitt land for den kommunistiske farsott, å utrydde lusene i det røde flaggs folder ... har han sannelig gjort sig fortjent til navnet: den europeiske civilisasjons redningsmann.¹⁴

I lederartikkelen deklarerer også prognoser for fremtiden. Kommunistene og sosialistene i Weimar har bedt om bråk, ("den som sår vind, høster storm") og nå må de betale prisen: "Måtte stormen stadig tilta i styrke og hensynsløst gjøre sin gjerning i det tyske folk til verket er fullbragt. Et slikt resultat vil ha sin store betydning også i vårt land". Og det hadde de jo rett i.

I Høyre sentralt hadde det ifølge historiker Rolf Danielsen dannet seg "overdrevne forestillinger" om det nystiftede NS' velgerappell" i 1933.¹⁵ Generalsekretær i Høyre, Oslogutt og jurist Harald Gram, rapporterte at situasjonen var "overordentlig vanskelig" i Oslo. I Holmenkollbanestrøket, Bygdøy og Bærum var man "voldsomt Quisling-begeistret og rasende på Høyre og særdeles mange av våre folk begynner å skjelve i knærne."¹⁶ Før stortingsvalget i 1933 sto Fedrelandslaget bak en kampanje for et bredt listesamarbeid på borgerlig side, med Nasjonal Samling som et kontroversielt omdreiningspunkt. Bondepartiet og Frisinnede Venstre svarte positivt på denne henvendelsen i tre valgkretser (Oslo og Bærum, samt Gran uten Frisinnede). På sommeren hadde NS sendt en formell forespørsel om listesamarbeid til Høyre og saken ble grundig diskutert i sentralstyret. Noe tvil må ha forekommet, for svaret kom ikke før på høsten – men svaret var et ganske tvert nei. Begrunnelsen var dels at NS var fascistisk, samt at deres økonomiske program var å oppfatte som sosialistisk. Det var nok en ganske treffende analyse av nasjonalsosialismen anno 1933.

I Bergen Høyre ble nominasjonsmøtet i september 1933 kuppet, med formann Henrik Ameln i spissen, til fordel for listesamarbeid med NS. Sentralt var humøret slett ikke på topp over denne nyheten, og det ble fattet vedtak om at lokalforeningen hadde "satt seg utenfor det politiske samarbeidet med Høyre."¹⁷ Resultatet ble at Bergen Høyre gikk til valg med NS, Bondepartiet og Frisinnede på slep. Bergen Høyre ble satt i karantene til etter valget. Foredrag og kursing ble lagt på is – og partiet sentralt trakk seg fra alt valgkamparbeid i Bergen. Den som var mest misfornøyd med Bergen Høyre, var CJ Hambro. Han reiste sporenstreks til Bergen i et forsøk på å omgjøre beslutningen. Han hadde hele tiden avvist alle tilnærminger til NS, fordi Høyre burde holde sin sti ren – og nå var det slutt på partiets tålmodighet med fraksjonistene. Hambro omtalte dem som "politiske spekkhuggere".¹⁸

Det virker rimelig klart at Høyre sentralt inntok en streng holdning overfor Nasjonal Samling, av ledelsen omtalt som "det fascistiske diktaturparti".¹⁹ En liten anekdote som kan belyse dette, er brevet partileder Johan H. Andresen fikk på trykk i Morgenbladet i 1935, hvor han ville ha seg frabedt tittelen "Høyres Fører", fordi det vakte uheldige assosiasjoner.²⁰ Den norske høyresiden sto en stund i fare for å fraksjonere, men spådommene om NS' potensial blant norske velgere skulle ganske raskt vise seg å være uberettiget.²¹ NS gjorde det jevnt over dårlig ved valg, noe som gjorde det mye enklere å avskrive dem. Uten dem på slep ble situasjonen en annen. Men Frisinnede Venstre, Fedrelandslaget og Bondepartiet hadde et annet og ganske apologetisk forhold til fascismen, og ivret flittig for listesamarbeid med NS. Viktige stemmer i Frisinnede og Bondepartiet skulle vise seg å være tyskvennlige helt frem til krigen og et stykke inn i den. Kommunistfrykten var, som vi har sett, en katalysator for de underligste holdninger til nasjonalsosialismen. Både Venstre og Høyre sentralt var derimot sterkt negative til nasjonalsosialismen.

Østerled

På den andre siden i norsk politikk er det verdt å huske at Arbeiderpartiet lenge hadde bånd til Sovjetunionen. I Norge sto partiet og vippet når det gjaldt spørsmålet om alliansebygging i Europa etter krigen. Hvordan ville Norge sett ut uten Einar Gerhardsens etter hvert klare antisovjetiske linje? Ville vi sett en norsk vending mot øst? Et *worst case*-scenario selvsagt, men ikke umulig. Etter det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 tok Gerhardsen et resolutt oppgjør med krefter i og utenfor eget parti som sympatiserte med Sovjetunionen i den legendariske *Kråkerøytalen*. Her ble det definitivt klargjort at Arbeiderpartiet var vestvendt og ikke ville søke strategiske allianser med Sovjet. Om NKP sa Gerhardsen: «Som sine kamphjerner i andre land er de i sine hjerter tilhengere av terror og diktatur.» Dette var et dramatisk taktskifte. De borgerlige og venstresiden var lenge i utakt når det gjaldt synet på det liberale demokratiet. Einar Gerhardsen tilhørte den generasjonen av norske politikere som var sterkt påvirket av revolusjonen i Russland i 1917. Han hadde vært i Moskva i 1920 som deltaker på Den internasjonale kommunistiske internasjonale «Kominterns» andre kongress. Demokratiseringen av Arbeiderpartiet var en møysommelig prosess som gradvis kom til i årene mellom 1923 til 1948, da partiet for godt avviste den autoritære sosialismen.

Arbeiderpartiets landsmøte i 1918 vedtok et legendarisk revolusjonært program, sterkt påvirket av revolusjonen i Russland. Partiet ble erklært som et "revolutionært klassekampparti". Partiet ville ikke godta "utbytting og undertrykkelse av arbeiderklassen" selv om dette grunnet i et flertall på Stortinget: "Det norske arbeiderparti må derfor forbeholde sig retten til at anvende revolutionær masseaksjon i kampen for arbeiderklassens økonomiske frigjørelse". Ifølge historiker Rolf Danielsen var den revolusjonære orienteringen i høy grad retorisk sabelrasling. I ettertid vet vi at disse ideene aldri ble vekslet inn i handling eller substansielle makterobringsstrategier. Allikevel utgjorde kjempene i øst og Arbeiderpartiets retorikk og koordinerte samrøre med Russland gjennom Komintern samlet sett et trusselbilde som i sin tid med rimelig grunn ble tatt alvorlig. Erfaringene fra den finske borgerkrigen mellom de røde og hvite (1918) spøkte også i kulissene. Opprettelsen av de norske utenomparlamentariske arbeider- og soldatrådsbevegelsene, dannet etter mønster fra "sovjetene", skjøv arbeiderbevegelsen ytterligere i ikke-parlamentarisk retning. Bevegelsen, som blant annet ble støttet av Martin Tranmæl, høstet liten støtte i ledelsen av LO og AP.

Høyresiden mobiliserte naturlig nok mot at Arbeiderpartiet forbeholdt seg retten til revolusjonær masseaksjon. Strategien besto i både kjepp (den pansrede neve) og gulrot (den åpne hånd). Statsminister Gunnar Knudsen (V) uttalte fra Stortingets talerstol at regjeringen ville slå hardt ned på ethvert forsøk på å forstyrre den offentlige orden: Det var nemlig bedre "at slaa hurtig til end at vise svakhet og overbærenhet likeoverfor mulige brudd paa ordenen, for da kan det bli meget verre siden".²² Justisminister Otto Blehr (V) fremmet Lov om opprettholdelse av den offentlige orden og sikkerhet under krig og krigsfare", som i realiteten skulle gi ordensmakten blankofullmakt til å slå hardt ned på tilløp til revolusjonær virksomhet. En virksomhet vi må anta ville kunne tolkes uheldig vidt. Stortingsmann og høyreleder Jens Bratlie støttet forslaget fra Venstre. Ethvert forsøk på å true "hva vore fædre har bygget opp ved aarhundredes arbeide ... av religion, av kultur og av lovbunden samfunnsorden" ville bli møtt med kraftig lut. Man ville gå "mand av huse for at verne om dette, som borgere og bønder gjorde side om side i Finland, da lovbrytere nys bragte deres fædreland i den ytterste nød".²³

Forslaget ble imidlertid trukket tilbake. I Høyre fantes også adskillige kritiske stemmer. Den liberale høyremannen Nils Vogt kalte den en "kneblingslingslov": Et forsøk på å "begrænse borgernes frihet" og "gi myndighetene utvidet adgang til at foreta fængsling og husundersøkelse" og "kontrollere pressen". Ikke minst ville "det norske folk være umyndiggjort" og "grundlovens paragraf 100 være slettet".²⁴ I hemmelighet ble det derfor etablert en rekke tiltak mot "indre fiender" som ble gitt vide fullmakter, og som resulterte i en rekke konfrontasjoner med blodig utfall.

Mot enighet

Beredskaperen for en mulig borgerkrig på revolusjonært grunnlag var altså potent både hos statsmakt og opposisjon. Allikevel var det på parlamentarisk grunnlag de viktigste avgjørelser ble tatt, basert på en adskillig mer forsonlig tone. I de første årene etter første verdenskrig førte paradoksalt nok steile fronter til en fremtidsrettet plattform som delvis syntetiserte politiske motsetninger (selv om tilbakeslagene skulle bli mange under kristetid og 30-tallets ekstreme ideologiske motsetninger). Særlig Høyre blant de borgerlige partiene frontet en utstrakt hånd til arbeiderbevegelsen. Høyres G.A Jahren utalte at det var særs viktig å støtte de "som vil arbeide paa samfundets utvikling etter de parlamentariske linjer".²⁵ En valgordningsreform ble vedtatt for å sikre en jevnere fordeling av mandater til Stortinget, noe som falt heldig ut for Arbeiderpartiet. Viktigste var kanskje sosiale reformer som langt på vei imøtekom krav fra arbeiderbevegelsen. Mange vil hevde at dette var en ren strategi fra borgerligheten, med den hensikt å "ta brodden av den revolusjonære kraft", slik Bismarck gjorde det i Tyskland.²⁶ Det er nok ikke hele bildet, som må kompletteres med utviklingen av en europeisk dialektikk mellom de politiske posisjonene og utviklingen av et borgerlig sivilsamfunn. Det var ganske enkelt ikke lenger comme il faut å akseptere elendighet og mangel på sosiale rettigheter som en naturlig tilstand i en hierarkisk orden.

Over et tidsspenn på førti år skjedde mye på arbeidsrettsiden. Det ble nedsatt regjeringskommisjoner som utredet spørsmål av vital betydning for arbeiderklassen: Arbeiderkommisjonen, sosialiseringskommisjonen og jordkommisjonen. Arbeiderkommisjonen ble oppnevnt i 1885 for å utrede fabrikktilsyn og forsikring av arbeidere. Den første norske arbeidervernlov kom i 1892. Den parlamentariske arbeiderkommisjonen utredet alderdoms- og invalideforsikring for befolkningen. En ny parlamentarisk arbeiderkommisjon ble oppnevnt i 1900 for spørsmålet om felles lovgivning om syke- og ulykkesforsikring.

Åttetimersdagen ble enstemmig vedtatt i 1919. Fagforeningslederen Ole Lian mente at man nå hadde oppfylt et "krav som arbeiderne verden over i en menneskealder har fremholdt som et av dem det har vært aller betydningsfuldest for dem for at naa opp i de sociale forhold som de ønsker og har krav paa at leve under".²⁷ Lian kunne i tillegg glede seg over at man i motsetning til sine brødre og søstre i øst hadde organisasjonsfrihet, ytringsfrihet og eiendomsrett, noe som var en avgjørende faktor for at grunnlaget for den nordiske modellen og den norske velferdsstaten ble lagt allerede på denne tiden, ikke minst ved at deler av arbeiderbevegelsen absorberte demokratiske ideer som la grunnlaget for et sivilsamfunn skjermet fra grandiose politiske prosjekter. De borgerlige partienes sterke motstand mot den revolusjonære spirit og strategiske tilnærming til arbeiderbevegelsen, grunnet i en ideologisk sivilisasjonskamp om de politiske institusjonene som forsvarte det liberale rettsamfunnet.

Arbeiderpartiet hadde sett i hvilken retning den russiske revolusjonen hadde beveget seg. Partiet ble ekskludert fra den kommunistiske internasjonale (Komintern) i 1923, fordi de ikke ville skrive under på *Moskva-tesene*, som i korthet gikk ut på at «enten er du med oss eller så er du mot oss». I Sovjet hadde man for alvor satt i gang massedrap på alle former for politiske avvikere, og Lenins kadere ville, for å fremme verdensrevolusjon, eksportere denne formen for politisk brutalitet til hele den internasjonale revolusjonære bevegelsen.

Moskvatesene besto av 21 betingelser formulert av Lenin i 1920, som alle arbeiderpartier måtte slutte seg til ved medlemskap i den kommunistiske internasjonale (Komintern). Betingelsene var knallharde og i tråd med den totalitære utviklingen av revolusjonen i Sovjetunionen. Partier tilsluttet Komintern måtte forplikte seg til å kvitte seg med alt "høyreavvik", godta væpnet revolusjon, innføre demokratisk sentralisme i partiorganisasjonen (bedre kjent som "partiet har alltid rett"), støtte alle sovjetrepublikker, inkludere "kommunisme" i partinavnet, samt ekskludere enhver som måtte bryte en eller flere av de 21 tesene.

Striden om tilslutning til Moskvatesene førte til stor indre splid i Arbeiderpartiet. Det var lenge en klar majoritet i partiet for tilslutning, anført av mange lokalforeninger og partipressen. Debatten førte til at de mer moderate og parlamentarisk innstilte gikk ut av partiet og dannet Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti i 1921. Dette førte til at mange av arbeiderpressens aviser fikk nye navn, blant annet ble Social-Demokraten omdøpt til Arbeiderbladet. Martin Tranmæl omtalte det nye partiet og Arbeiderpartiet på denne måten:

"Konsekvensen av tilslutningen til den tredje Internationale var, at høiresocialistene i 1921 forlot partiet ... mens et stort parti og en gammel organisation tilhører kommunistene."²⁸

Det var likevel Tranmæl som skulle stå i spissen for det som i konsekvens førte til at Arbeiderpartiet ble ekskludert fra Komintern i 1923. Den viktigste årsaken til at Arbeiderpartiet valgte en kritisk holdning til Moskvatesene var at de ikke ville styres fra Moskva og at fagbevegelsen ikke skulle underlegges partiet. Det såkalte Kristianiaforslaget, som ble vedtatt på landsmøtet i 1923, gikk i korthet ut på at den revolusjonære klassekamp måtte føres nasjonalt, av arbeiderne selv gjennom fagbevegelsens organisasjoner. Kristianiaforslaget var altså uforenelig med Lenins demokratiske sentralisme.

Det kan lett tolkes dit hen at Tranmæl sto for en parlamentarisk og demokratisk sosialisme. Det er ikke riktig, og prosessen for å avklare partiets ideologi som reformparti skulle foregå gjennom hele trettitallet. Tranmæl oppfattet fremdeles Arbeiderpartiet som et kommunistisk parti. Stortingsgruppens hovedoppgave

skulle være å drive revolusjonær propaganda for å avsløre at alle borgerlige partier var arbeiderfiendtlige. Parlamentarismen var ikke en del av den sosialistiske fremtidsvisjonen. Under landsmøtet i 1923 sto fremdeles partiets plattform fra 1919 for den parlamentariske strategien fast, men med viktige endringer:

I sin parlamentariske virksomhet søker partiet at klargjøre de sosialistiske synsmaater, at svække kapitalistklassens politiske magt, at støtte og fremme arbeidernes revolutionære kamp og den sosiale nydannelse. Landsmøtet uttaler, at samarbeidet ved regjeringsdannelser eller forhandlinger om et saadant samarbeide ikke maa finde sted. Stortingsgruppen skal ved forslag og votering saa ofte dertil er anledning og ihvertfaldt under hver trontaledebat fastslaa partiets stilling til regjeringen. Partiet holder sig adgangen aapen til at proklamere valgstreik og stortingsmands-streik for at slaa tilbake eventuelle angrep paa erhvervede rettigheter eller for at vinde nye.

Tranmæls endring gjaldt en noe smidigere og mer pragmatisk holdning til hvordan partiets stortingsrepresentanter skulle forholde seg til det borgerlige flertallet og parlamentarismens muligheter til å vedta forandringer til det bedre. Det kan åpenbart tolkes som en bevegelse i "riktig" retning.

Mindretallet under landsmøtet, som var betydelig (92 mot 94 stemmer), var i harnisk. Fagforeningsmann og venstresidens fremste representant, Peder Furubotn, ga flertallet det glatte lag:

Det er ofte slik at vore motstandere, kapitalistklassen, bedre end os forstaar den rigtige utviklingslinje. Hvem er det borgerpressen ønsker skal seire paa landsmøtet? Er det Kristiania-forslaget, eller er det den ubetingede tilslutning til Moskva? ... Bucharin uttalte i sit foredrag igaar, at enten vil arbeiderklassen bli forslavet og bøiet ned under fascisternes bajonetter eller ogsaa vil arbeiderne reise sig i revolutionær kamp. Det norske arbeiderpartis stilling under denne situation kan ikke være tvilsom. Det er bare en redning, og det er en koncentration av de proletariske kræfter for at forberede verdensrevolutionen og slaa ned verdenskapitalismen!²⁹

Splittelsen var et faktum og mindretallet dannet Norges Kommunistiske Parti. Peder Furubotn ble partiets første formann og de skulle følge Stalin, Moskvatesene og alt Sovjet foretok seg helt frem til Sovjetunionens sammenbrudd.

Arbeiderpartiets program på trettitallet var fremdeles eksplisitt revolusjonært. I 1930 mente Høyre at valget sto mellom demokrati eller diktatur. Valget kunne bli "siste gang på lange tider at det norske velgerfolk blir kalt til valgurnene."³⁰ Presse-mann og høyrepolitiker Birger Gotaas skrev i småskriftet *Diktatur eller folkestyre* at Arbeiderpartiet "... ganske utvilsomt ikke [var] et parlamentarisk parti slik som de andre partier i Norge, men et erklært revolusjonært parti som ikke fører folkestyret, men diktaturet i sitt skjold."³¹ Hvis vi forholder oss til Arbeiderpartiets program fra denne perioden er det vanskelig å ikke gi Gotaas og Høyre langt på vei rett i deres analyse. Her kan vi lese at sosiale reformer ikke kan avskaffe kapitalismen:

De resultater som arbeiderklassen kan tilkjempe sig innen det borgerlige samfund, er sterkt begrenset ... I all sin virksomhet, i sitt agitasjons- og opplysningsarbeide, i sin parlamentariske virksomhet, gjennom masseaksjoner, må partiet ha dette mål for øie. Det norske Arbeiderpartis hovedoppgave er å erobre det arbeidende folk for sitt sosialistiske grunnsyn, forene og organisere hele landets arbeiderklasse, reise arbeidernes vilje til selvhevdelse, dyktiggjøre hele klassen til å føre sin historiske kamp for økonomisk og sosial frigjørelse frem til full seier ... Erfaring i mange land viser at borgerskapet endog går til det ytterste, til borgerkrig, til å sprengte det borgerlige demokrati i stykker, lamslå arbeiderorganisasjonene og innføre det fascistiske voldsdiktatur, alt for å bevare sin stilling som herskende klasse og holde arbeiderklassen nede. Partiet som bygger på marxismen og på de erfaringer som er vunnet gjennom kamper i alle land, og som aktivt kjemper for den sosiale revolusjon, må derfor innstilles på, i den overgangsperiode den avgjørende maktkamp pågår, å bruke hele arbeiderklassens organiserte makt for å bryte ned borgerklassens motstand og muligjøre opbygging av et sosialistisk samfund.³²

Bruddet med Komintern innebar ikke at Arbeiderpartiet var "ferdig" med Sovjetunionen, på tross av Stalins skrekkvelde. Sovjet ble oppfattet som en mer naturlig alliert i den internasjonale klassekampen, enn borgerlige nasjoner som Storbritannia og Frankrike. I partiets prinsippprogram fra 1928-30 kan vi lese: "Kampen mellem borgerklassen og arbeiderklassen, mellem kapitalisme og sosialisme, føres i den tid vi gjennomlever, parallelt i alle land ... En internasjonal samling av arbeiderklassen er derfor en likeså stor nødvendighet som samling

innenfor det enkelte land. Det norske Arbeiderparti vil derfor av all evne arbeide for en slik arbeidersamling - på klassekampens grunn." I Høyres sentralstyre ble det uttrykt adskillig bekymring for Arbeiderpartiets østvendning. Saken ble ikke bedre av at Arbeiderpartiet var pasifister og ønsket avvæpning av Norge (det brukne geværs politikk) samtidig som partiet nærer stor beundring for Sovjet. Fra Høyre-hold het det: "Hvorfor skal Norge avvæbnes og legges forsvarsløst, mens Sovjetsstaten skal væbne til tennene? Hele partiets prinsipielle program tyder på, at det ikke er for *fredens* skyld det vil avvæbne ... Det vil legge landet åpent – for hva og for hvem?"³³

I Arbeiderpartiet var det lenge et solid innslag av kommunister og andre med et labert forhold til det liberale demokratiet. Jacob Friis, som meldte seg ut av partiet og inn i NKP under kominternstriden, gikk tilbake til Arbeiderpartiet i 1936 og satt på Stortinget i perioden 1945-53. I 1937, altså under Stalins terror, ga han ut boken "Trotskismen - en giftplante: Et motskrift." Friis var altså på dette tidspunkt stortingsmann for AP og boken var et flammende forsvar for Moskvaprosessene. Under trontaledebatten i desember 1945 sa Friis at utviklingen i Norge måtte sees på

... bakgrunn av en revolusjonær utvikling over hele Europa. Vi ser hvordan sosialiseringsprosessen går for seg i England, i Frankrike og enda mer i Tsjekkoslovakia, og vi ser hvordan også vårt land rives med i denne prosess. Og alt dette krever av oss et klart historisk syn og en klar politisk linje av revolusjonær art. Arbeiderpartiene i vårt land står med folkeflertallet bak seg og har plikt til å følge en sterk og dristig linje på den historiske utviklings vei ... Arbeiderpartiet har folkeflertallet bak seg til å foreta de store forandringer som den historiske utvikling krever. Til det må den ha en sterk vilje og et sterkt folk bak seg, og det tror jeg at den har.³⁴

Friis talte altså for parlamentarismen som et verktøy for å sikre et sosialistisk samfunn, og ikke et mål i seg, hvor mindretallet blir respektert og politisk pluralisme blir ivaretatt.

Kompromiss

Mellomkrigstiden var altså preget av konflikt og klassekamp. Det moderne norske samfunnet er tuftet på hva sosiologer gjerne kaller harmonimodellen, en slags aksept av ulikhet innenfor det liberale demokratiet. Filosofen John Rawls lanserte i sin book *A Theory of Justice* (1971) forskjellsprinsippet, hvor grunntanken var å akseptere økonomisk ulikhet i den grad det er til gode for de dårligst stilte, samt at stillinger og posisjoner skal være åpne for alle på bakgrunn av like muligheter. I Norge har dette lenge vært en slags konsensus, men ikke alltid i Rawls tapning. I 1933 fremsto motsetningene som inkompatible, og venstresiden forfektet dramatiske omveltninger basert på klasse og hvor målet var en helt ny samfunnsorden. Som i Rudolf Nilsens berømte dikt *Revolusjonens Røst*:

Gi meg de rene og ranke, de faste og sterke menn,
de som har tolmog og vilje og aldri i livet går hen
og selger min store tanke, men kjemper til døden for den.

Nilsens lyrikk vitner om at arbeiderbevegelsen oppfattet klassekamp som en kontinuerlig krigstilstand. Det var heller ikke uten grunn. I 1931 hadde bondepartiregjeringen, med Vidkun Quisling som forsvarsminister, satt det norske forsvaret inn mot streikende arbeidere under lock-out-aksjonen på Menstad. Militæret ble satt inn mot landets egne borgere, og avstanden mellom arbeidstgere og arbeidsgivere var stor. Konfliktnivået i norsk arbeidsliv eskalerte, mye fordi Bondepartiet var preget av reaksjonære nasjonalistiske strømninger hvor kommunistfrykten sto særlig sterkt. Ute i Europa var det et kjent trekk at fascistiske ideer preget bondebevegelser som fryktet kommunismen. Bønder var naturligvis lite interessert i en samfunnsform hvor eiendomsretten ble opphevet. Kollektiviseringene i Sovjetunionen og forfølgelsen av bondestanden der gjorde ikke saken bedre.

Nye tider

Etter det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 delte den europeiske venstresiden seg i to fløyer: Den demokratiske, som tok trusselen fra Stalin på alvor, og den kommunistiske, som nektet å tro på rappor-

tene om Stalins utrensninger. Siden skulle den venstreradikale mellomposisjonen på mange vis innebære en vanskelig – for ikke å si umulig – overlapping mellom de to verdensbildene. SV og SFs kontakter med kommuniststatene er i mange år blitt vurdert som naive utslag av den selvpålagte ”brobyggerrollen” mellom øst og vest, den såkalte ”tredje vei”. Særlig mistet den tredje vei troverdighet da SF i 1973 valgte å fusjonere med det Moskva-ortodokse NKP i Sosialistisk Valgallianse.

I AUF sto det strid om hvor formelle kontakter man skulle knytte til DDR og Sovjet langt opp på syttitallet. Den tyske historikeren Robin M. Allers har avdekket hvordan deler av den norske venstresiden forholdt seg til sosialdemokraten Willy Brandts besøk i Oslo i 1971, etter at han var blitt tildelt Nobels fredspris. Det tradisjonelle fakkeltog på Karl Johan ble boikottet av samtlige sosialistiske ungdomsorganisasjoner (men også, pussig nok, av Unge Venstre) fordi Brandt sto for et sterkt NATO, EF-samarbeid og en klar antikommunistisk politikk vis-à-vis Sovjetunionen. Rune Gerhardsen var en av dem som ikke ville ha noe med Brandt å gjøre. I stedet for å søke kontakt med den vesttyske sosialdemokratiske ungdomsorganisasjonen ville Gerhardsen heller samarbeide med FDJ, det østtyske kommunistpartiets ungdomsbevegelse.³⁵ Etter at en AUF-delegasjon hadde besøkt Sovjet i 1976 skrev Sigbjørn Johnsen at det var ”forstemmende å notere hvilken rolle Solsjenitsyn har spilt for reaksjonære krefter i vårt eget land når det gjelder ensidig å trekke fram negative sider ved det sovjetiske samfunn. Ifølge Johnsen var det en merkbar bedring i supermakten, ”... det skjer åpent og daglig at folk kommer med kritikk av den måten staten blir styrt på.” For som det ble uttalt: ”Det kommunistiske systemet er ikke så perfekt at det ikke kan forbedres.”³⁶ Denne formen for ”fellow travelling” kan tolkes i flere lag. For det første at den kalde krigens dikotomier, og særlig Vietnamkrigen, førte til lefling med autoritære krefter utfra nytteprinsippet om at vår fiendes fiende er vår venn, slik vi også har sett eksempler på på borgerlig side på trettitallet og senere. Når det gjelder den radikale venstresidens lefling med kommunistland, må man nok allikevel trekke ideologiske linjer: Både AUF og SF/SV hadde politiske poster i sitt program og sine kulturelle og historiske relikvier som var i skjæringspunktet mellom sosialdemokrati og kommunisme. Blant medlemmene fantes det under den kalde krigen fremdeles sterk ambivalent fascinasjon for det falmende kommunistiske prosjektet i øst.

Felles mål

Etter krigen ble det såkalte Fellesprogrammet lansert, etter initiativ fra Hjemmefronten. I denne ble felles målsetninger på tvers av partiene formulert, blant annet det vi kan kalle en skisse av Folketrygden, som ble endelig vedtatt i 1966: ”[En] hel nyorganisering av vårt trygdestell med sikte på å sikre hver mann og kvinne som på grunn av sykdom, uførhet, arbeidsløshet eller alderdom ikke er i stand til å skaffe seg inntekter til livets opphold, en rimelig levestandard.” Partiene forpliktet seg videre til å legge til rette for at alle arbeidsføre skulle ha rett og plikt til arbeid, og alle skulle ha rett til egnet bolig. Sosiallovgivningen skulle utvikles med sikte på å gjøre forsorgsvesenet overflødig. Det skulle bygges helsestasjoner over hele landet. Alle skulle gis mulighet til høyere utdanning uten hensyn til økonomiske kår.

Dugnadsånden fôr over landet som en virvelvind, fremtidsoptimismen var stor. Mellomkrigstidens sterke motsetninger var som fordunstet i seiersrusen. Krigsinnsatsen og nazismens sammenbrudd var en grunnpilar i gjenreisingsarbeidet, og skulle utgjøre kjernen i det fremtidige nasjonale narrative. Uenighet og ubehageligheter knyttet til krigen ble feid under teppet. Blant annet fikk de norske jødene store problemer med å få tilbake eiendom og penger som ble beslaglagt av okkupasjonsstyret under krigen. Den norske hjemmefronten og den norske sivilsamfunnets relativt likegyldige holdning til deportasjonene av jødene i 1942 passet dårlig inn i den Store historien om Norge.

Rett etter krigen ble det fattet en rekke vedtak – de fleste enstemmig. I 1946 ble barnetrygden (som Nasjonal Samling allerede hadde etablert som del av sitt velferdsprogram) vedtatt uten debatt. Høyrekvinnene fikk gjennomslag for at aleneforsørgere også skulle kunne få støtte for det første barnet, og ikke bare fra det andre, som regjeringen hadde foreslått.³⁷ I 1947 kom ferieloven.³⁸ I 1946 ble syketrygden utbygd, det samme ble arbeidsledighetstrygden i 1949. Francis Sejersted skriver i sin biografi om Høyre:

Det som skjedde i 40- og 50-årene var at utviklingen i de forskjellige forestillinger om hvordan et godt samfunn burde være, løp sammen i velferdssamfunnet. Motsetningene i synet på sosialpolitikken hadde aldri vært så store, men i forestillingen om velferdssamfunnet ble de enda mindre enn de hadde vært før, samtidig som selve sosialpolitikken fikk en mer sentral plass i politikken og i samfunnsbildet.³⁹

I boligpolitikken var de borgerlige partiene naturlig nok større tilhengere av den private eiendomsretten enn Arbeiderpartiet. Å sørge for at flest mulig borgere, også fra arbeiderklassen, kunne eie egen bolig, var snarere i tråd med liberale ideer enn sosialistiske. De borgerlige partiene frontet derfor det som gjerne ble omtalt som "det eiendomsbesittende demokrati". På tross av intern motstand skulle Arbeiderpartiet i det store og hele følge de samme retningslinjene. Å eie egen bolig skulle bli noe som kjennetegnet den norske velferden. Samvirketanken, som sto Arbeiderpartiet nærmere, fikk i boligpolitikken utslag i den store utbredelsen av borettslag. Grunntanken var at folk skulle eie egen bolig gjennom andeler, innenfor rammen av felleskaplig boligutvikling. Samtidig ble Husbanken opprettet for å sikre lavinntektsgrupper mulighet til å spare til og kjøpe, egen bolig. Resultatet av denne politikken ser vi tydelig i dag. Et sted mellom 70 og 80 prosent eier egen bolig. Til sammenligning eier langt under femti prosent egen bolig i Sverige. Leiemarkedet er der til dels uoversiktlig, med et stort svart marked.

Eierskap til sosialpolitikken

Folketrygden var antagelig den viktigste sosiale reformen i etterkrigs-Norge. Initiativet kom fra Venstre, ble videreutviklet under Gerhardsen og lagt frem av den borgerlige Borten-regjeringen - og vedtatt av et nesten samlet storting i 1966. Høyre bidro til etterkrigstidens største økning i offentlige utgifter i sin regjeringsperiode 1965-71, fra ca. 35 til 45 prosent som andel av BNP, en prosentvis økning som Ap aldri har vært i nærheten av. Bortens firepartiregjering var en svak konstruksjon, og den greide ikke å begrense veksten i offentlige utgifter. Høyre var nok stort sett på den restriktive siden, særlig handelsminister Willoch, men mange av fagstatsrådene, også fra Høyre, var opptatt av egne budsjetter.⁴⁰ Rune Slagstad beskriver Folketrygden som "en eiendommelig blanding av liberalisme og sosialisme – en form for universalisme – like rettigheter for alle samfunnsborgere innen en nasjon – realisert via et kollektivistisk arrangement som skulle fremme individuell uavhengighet."⁴¹ Arbeiderpartiet vil ikke uten videre være med på Slagstads analyse. Det var de nok heller ikke på den tiden Folketrygden ble innført. I Aps program fra 1965 heter det: "Våre sosiale trygder og institusjoner, fri utdanning i godt utbygde skoler, kortere arbeidsdag, mer demokratiske omgangsformer på arbeidsplassen, trygging av lønnstagerens rettigheter – alt dette har sitt utspring i våre sosialistiske ideer."

"Ifølge seiglivede myter, skapt av politiske konkurrenter, er en høyrepolitiker et unntak dersom vedkommende er mer opptatt av sosialpolitikk enn av landets handelsbalanse," skrev sosialpolitikeren Jo Benkow fra Høyre i 1985.⁴² Det er ikke uvanlig å hevde at Høyre var en bremsekloss for utviklingen av velferdsstaten. Mye av dette er en myte som har festet seg. Høyre var motstandere av stemmerett for kvinner, heter det, og - som det ofte er med myter - er det verken helt sant eller helt galt. Det stemmer at man var mot stemmeretten for menn i 1898, noe som uvergelig har bidratt til å gi Høyre et image det fortsatt sliter med. Men etter den tid har Høyre med kun få unntak vært et sosialt reformparti, ikke alltid på samme måte som Venstre eller Arbeiderpartiet, men alltid med også andre hensyn enn til "de rikeste" og næringslivet.

Kvinnens stemmerett i 1913 ble enstemmig vedtatt. I Høyre ble man mer og mer positive til liberale strømninger generelt og allmenn stemmerett spesielt. Det er også interessant at kvinnene i stor grad stemte konservativt når de først fikk stemmeretten. Høyre stemte heller ikke mot åttetimersdagen i 1919. Også dette ble enstemmig vedtatt. Sosialkomiteens formann het Odd Klíngenberq og var fra Høyre. Riktignok var Høyre og andre borgerlige såpass til bremseklosser at de av praktiske grunner fikk flyttet ikrafttredelsen fra 1. oktober 1919 til 1. januar 1920. Arbeidsledighetstrygden ble innført i 1938, av Arbeiderpartiet og Venstre. Høyre stemte ikke direkte mot, men for ett års utsettelse på grunn av usikkerhet om finansieringen.⁴³

Arbeiderpartiets prinsippprogram fra 1969-73 gir et innblikk i ufordøyd liberalitet. Fremdeles var sosialismen

som samfunnsform det uttalte målet for partiet, men målet skulle nås gjennom demokratiske institusjoner og med respekt for rettstat og maktfordeling. Arbeiderpartiets teleologi sto altså fremdeles i motsetning til Isaiah Berlins pluralisme og tese om "uforenlige mål". Arbeiderpartiets kooperatisme ga seg utslag i relativt antagonistiske fremstillinger av privat virksomhet. "Konkurransesementalitet og statusjag må ikke bestemme de verdinormer samfunnet skal bygge på og må ikke dominere det innbyrdes forhold mellom mennesker", sto det i programmet. Eiendomsretten ble stemoderlig omtalt og skulle ta hensyn til fellesskapets interesser: "Enkeltmennesker og grupper må hindres i å fremme sine særinteresser til skade for fellesskapet." Partiet advarte mot den "liberalistiske tankegang" som førte til at "privat kapitalmakt har frihet til utfoldelse i det økonomiske liv. Denne tankegang gjør også fri konkurranse til et ledende prinsipp på en rekke andre områder. Systemet fører til at konkurranseprinsippet ensidig slår igjennom, ikke bare i arbeidslivet og det økonomiske liv, men også i skolen, i fritidsmiljøet og i samfunnslivet ellers. Vi har ennå ikke fått et samfunn preget av samarbeidsånd, forståelse, hjelpsomhet og medmenneskelig ansvar." Det er liten tvil om at programmet understreker at markedsøkonomi er et steg på veien mot en annen samfunnsform, ganske i tråd med Karl Marx' stadieteorier hvor kapitalismen inngår som den dialektiske forløper for sosialismen: "Vi må få *økonomisk demokrati* ... Derfor må samfunnets organer få sterkere innflytelse over alle deler av økonomien ... Samfunnets organer må trekke opp retningslinjer og utforme en planøkonomi, men innenfor denne rammen må avgjørelsene i det økonomiske liv treffes lokalt og desentralisert. Særlig viktig er det å få full samfunnsmessig styring over banker og kredittinstitusjoner. Etter hvert må samfunnet overta disse institusjonene." Et forhold ved utdragene er særlig interessant. Begrepet "samfunn" kan her forstås som en ideologisk innretning basert på "allmennviljen". Samfunnet er altså det kollektiv vi alle, ved historiens slutt, vil være en organisk del av. Statsideen hos mange marxister er løselig basert på en forestilling om staten som en biologisk materialisme med en indre logikk, eller vesen om du vil, av Rousseau formulert som allmennviljen. Den enkelte har plikt til å adlyde lovene fordi de er uttrykk for allmennviljen, og allmennviljen er i overensstemmelse med den enkeltes egentlige vilje. Å adlyde loven er derfor å adlyde seg selv. Det sosialistiske samfunnet skulle altså gjenspeile den kollektive vilje. Hvorfor skulle det for eksempel være behov for å streike når arbeidernes behov blir ivaretatt av staten? Kritikerne vil hevde at allmennvilje ikke er noe annet enn et synonym for staten, i praksis den altomgripende statsmakt, i motsetning til individet som autonome og selvstendige vesener.

Venstres program for samme perioden manglet ikke kritikk av Arbeiderpartistaten:

Venstre vender seg mot den sosialistiske forestilling at staten som prinsipp bør overta og drive de viktigste produksjonsmidler. Vi vil gjøre bruk av statsdrift i tilfelle der det byr på klare fordeler, og bare innenfor rammen av et samfunn der den økonomiske innflytelse er godt fordelt. Det må innføres en mer omfattende og effektiv demokratisk kontroll av penge- og kredittvesenet. Vi vil ikke la oss binde av dogmer i vårt syn på de økonomiske virkemidler. Men vi vil stille store krav til utformingen av og bruken av dem. Vi må sørge for at de offentlige tiltak ikke fører til irritasjon og byråkrati eller til unødige særrettigheter. Vi må gi lokalforvaltningen større myndighet og komme bort fra den utstrakte sentralisering av detaljavgjørelser.

Det var også et krav fra Venstre at overvåkingstjenesten måtte stilles under parlamentarisk kontroll. Arbeiderpartiet og Overvåkingstjenesten var som kjent grundig sammensveiset på dette tidspunktet.⁴⁴

Som gode liberalere ville Venstre bygge på et vekselspill mellom privat og offentlig initiativ, med hovedtyngde på det førstnevnte: "Privateide bedrifter bør danne grunnstammen i næringslivet, og de må få slike utviklingsmuligheter at de kan tilpasse seg kravene til rask omstilling, fylle sin oppgave i samfunnet og skape gode og trygge arbeidsplasser."

I Høyre var tonen også kritisk, men ikke like direkte:

Høyre vil være på vakt mot alle tendenser til kollektivism og ensretting, og mot alle forhold som i et moderne samfunn kan krenke menneskeverdet. Det er en fundamental oppgave for Høyre å sikre individets rettsstilling,

både overfor andre mennesker og overfor staten ... Høyre vil styrke offentlighetsprinsippet i forvaltningen med sikte på å skape større åpenhet mellom myndigheter og borgere, og for å stimulere flere til et mer aktivt engasjement i de politiske beslutninger.

1949-1953

I Arbeiderpartiet har det å spille på lag med markedsøkonomien ikke alltid blitt like godt mottatt. I 1949 programfestet Arbeiderpartiet størst mulig produksjon og rettferdig fordeling. Den økonomiske virksomhet skulle overtas av staten, i kommunale tiltak og på samvirkegrunnlag. "Men", som det heter i programmet: "på visse felter vil samfunnet være best tjent med privat drift." Dette blir videreformulert med en ikke ubetydelig skepsis: "Så lenge næringslivet er organisert med sikte på profitt, blir samfunnets behov ikke varetatt på en forsvarlig måte." Arbeiderpartiet ville altså tillate innslag av marked, men helst ikke tuftet på profitt.

Det norske Arbeiderparti ville, kanskje ikke overraskende, at Norge skulle bygges som et sosialistisk samfunn. "Sosialisering og planøkonomi" var forutsetninger for å nå fram til det nye samfunnet. Begrepet "sosialisering" var allerede på trettitallet introdusert som en erstatning for mer revolusjonære vendinger i partiets program og retorikk.

Den demokratiske sosialismen som Arbeiderpartiet hadde lagt seg på, innebar ikke at de hadde gjort knefall for en liberal forståelse av politisk pluralisme og "de uløselige konflikter" som Isaiah Berlin skrev om. Den marxistiske forestillingen om historisk lovmessighet levde i beste velgående. En av partiets fremste ideologer, Halvdan Koht, skrev om "ei ålmenn historisk sanning". Sosialismen var nå blitt et nasjonalt dannelsesprosjekt som ved dialektikkens iboende og fredelig overtalelsesevne skulle fullbyrde arbeiderklassens kamp, nemlig "å bygge eit klasselaust samfund, ein økonomisk samskipnad der alle er med i fast og fredleg samarbeid for sams formål. Dette er i sanning nasjonalt program: fyrst med dette blir vi fullt ut en nasjon".⁴⁵

Anordningenes styre

Den norske London-regjeringen vedtok ved frigjøringen av Norge den 8. mai 1945 provisoriske anordninger gjennom de såkalte *lex Thagaard* og *lex Brofoss*. Anordningene ga embetsverket vidtgående fullmakter til å gripe inn overfor næringslivet. Blant annet kunne Prisdirektoratet forby stans i produksjon, påby fremstilling av varer og ikke minst inndra det man ganske vilkårlig anså som for høy fortjeneste. Høyres John Lyng advarte mot "å flytte viktige vedtak over fra det åpne, frie forum, hvor opposisjonen har visse rettigheter, og inn til avgjørelse bak lukkede dører og nedrullede gardiner i administrasjonens kontorer."

Provisoriske anordninger innført i krise- og gjenoppbyggingstider skulle vise seg fristende å forlenge i Arbeiderpartiet. Den sterke kontrollen over næringslivet sammenfalt med det som var ønsket i det antikapitalistiske partiprogrammet. Selv om lovene senere skulle vedtas i moderert form, ble nye forslag stadig fremmet i Stortinget. Nye fullmaktslover delegerte myndighet til regjering og forvaltning. Det moderne Norge skulle i følge jurist Morten Kinander "utvikles gjennom en embetsmannsstatsideologi; den beslutsomme forvaltningstjenestemannen som visste best, og som skjønnte det beste for fellesskapet."⁴⁶ All samfunnsnyttig virksomhet skulle organiseres ut fra omsynet til felles interesser. "Folket" var dreiepunktet for all politikk og alle tings mål. Alle grener av samfunnslivet skulle gå "inn i et organisert samarbeid ... Ikke noe menneske og ikke noen gruppe av mennesker, må ha rett til å fremme sine interesser til skade for fellesskapet."⁴⁷

Arbeiderpartiet omtalte samfunnet som en driftsenhet (samfunnsdrift). Næringslivet skulle sosialiseres i henhold til fellesskapets samfunnets (folkets) interesse: Kraft, samferdsel, gruver, storindustri, banker, forsikringsvirksomhet og utenrikshandel: "Under sosialiseringen må samfunnet unngå unødig sentralisering og gi plass for og oppmuntre alt personlig initiativ som er av verdi for produksjonen, så sant det ikke kommer i strid med fellesinteressene."

Den sosialistiske borger skulle til fulle realiseres, gjennom å knytte forbindelse mellom daglig arbeid,

virksomhet i organisasjonene, og innsats for samfunnet. Det skulle være en "levende kontakt mellom folket og styremaktene." Partiet viste vei.

Samlet pekte denne planøkonomien i retning statskorporatisme. Det økonomiske samordningsrådet var koordinerende organ for planøkonomien og ble opprettet i 1945. Ifølge statsviter Trond Nordby lot ikke den stramme reguleringspolitikken seg forene med ønsket om å bli integrert i vestlig økonomi. Arbeiderpartiet måtte oppgi de mest ambisiøse sidene ved planpolitikken. Samordningsrådet ble lagt død i 1952 og formelt oppløst i 1954.⁴⁸ I denne perioden vokste norsk økonomi betydelig saktere enn i Vest-Europa og verden.

I Høyres program var kritikken av fullmaktslovene en viktig postering. Partiet mente at fullmaktslovene var ukonstitusjonelle og udemokratiske og vanskeliggjorde offentlig kritikk: "Ingen form for diktatur eller sensur må tåles. Høire vil gjenopprette det kommunale selvstyre og motarbeide sentraliseringen."

Høyre advarte mot Arbeiderpartiets planøkonomiske gjenreisningspolitikk: "Unødige restriksjoner må ikke vanskeliggjøre private tiltak til løsning av oppgavene." Den statsdirigerte boligbygging har ikke ført fram, mente de: "Med de nåværende byggerestriksjoner vil krisen bli permanent."

Høyres program for sosioøkonomisk trygghet var eksplisitt en del av programmet, og kunne uten store problemer inngått i dagens sosialdemokratiske kontekst: "Sosial og økonomisk trygghet er en forutsetning for et levedyktig demokrati. Skal denne forutsetning virkelig gjøres, må den enkelte kunne bygge opp et vern mot økonomisk nød for seg og sine. Det må skapes arbeidsglede og sparevilje. Samtidig må respekten for menneskeverdet komme til uttrykk i en målbevisst sosialpolitikk og et økonomisk beredskap som trygger levestandarden og beskytter mot arbeidsløshetens ulykker."⁴⁹

Ikke overraskende lå likevel trykket på den private sektor og det private initiativ. "Det er det private tiltak som har skapt det siste århundres enorme tekniske og økonomiske fremgang og har lagt grunnen for de resultater vi har nådd. Et offentlig kontorstyre kan ikke erstatte den stimulans som ligger i konkurransen og det frie initiativ. Det er bare økt produksjon og bedre utnyttelse av landets og havets muligheter som kan gi befolkningen en høyere levestandard. Statsdirigeringen med skjemaer, regulering og kontroll legger beslag på en stadig større del av den arbeidsdyktige befolkning. Den er en hemske på produksjonslivet og fører til en skattepolitikk som svekker tiltaksevnen hos den enkelte. Meget av de siste års lovgivning er ikke i samsvar med den alminnelige rettsbevissthet. Det har vist seg at det frister til omgåelser og lovbrudd og svekker respekten for lov og rett, så den moralske utglidning som fulgte i krigens spor fortsetter. Det må der settes en stopper for."

Venstre

I Venstres program finner vi igjen den klare kritikken av forvaltningslovene: "Fullmaktslovgivningen må ikke drives så langt at den bringer rettsikkerheten i fare, og domstolenes prøverett må hevdes. Så langt råd er bør alle saker behandles etter de samme prinsipper som gjelder ved domstolene."

Venstre var ikke ubetingede motstandere av konsesjonslovgiving. Det ble hevdet at staten har store oppgaver på det økonomiske området, oppgaver som ikke bare kan løses gjennom toll-, penge- og finanspolitikken. Dette gjaldt særlig samferdsel, jordbruk og kraftproduksjon. Venstre mente samtidig at "den regulering vi nå har og som er en arv fra krigstida, går langt videre og har en annen karakter. Gjennom en detaljregulering av store deler av nærings- og arbeidslivet er omfanget av den enkeltes virksomhet fastlagt. Skort på varer og rikdom på penger har gjort at dette reguleringsystemet er holdt oppe. Venstre mener at jamn og voksende velstand for alle best kan fremmes ved at næringslivet bygger på individuelle tiltak, samvirke og fri næringsvirksomhet under sosialt ansvar ... Det må være slike vilkår for næringslivet at folk får arbeidsglede og ansvarskjensle og at tiltakslysten blir stimulert."⁵⁰

Venstres program er langt på vei et kraftigere innlegg for det private initiativ og med en mer definert ideologisk brodd mot sentraliserings- og planpolitikken til Arbeiderpartiet, enn den som kommer fra Høyre: "Folkestyret er truet av antidemokratiske ideologier og den maktstilling som diktaturet har i den mellomfolkelige politikken. Sosialisering og statsdirigering i vår indre politikk fører med seg fare for individets selvstendighet og handlefridom." Den historieinteresserte vil også legge merke til at den politiske minnediskursen så ganske annerledes ut i etterkrigsårene. Det nasjonale narrativ kunne knapt tilskrives på kontoen til det sosialdemokratiske hegemoniet: "Venstre som har gjennomført folkestyret i vårt land, og er motstander av fascistiske, sosialistiske og kommunistiske samfunnssystemer, vil bygge videre på de demokratiske prinsippene og forsvare dem mot enhver form for maktkonsentrasjon og tvangspolitikk. Faglige, økonomiske og humanitære organisasjoner må være frie og ubundne av alle partier."

Kultur

Vi er fabrikkenes kvinner og menn,
Vi er de mange fra gård og fra grend.
Vi brøyter jorda med hakke og med plog,
Vi svinger øksa og hogger i skog.
Vi er de tusener som bygger landet.
Det blev oss kjær i dagens strid.
Vi bar det fremad i savn og armod -
Nu bygger vi den nye tid.
Vi står i bølgenes skumhvite brus,
Vi berger rikdom fra havet i hus.
Heimen i dalen og hytta på fjell
ryddet vi plass til, og reiste vi selv
Vi er de kvinner som elsket det frem
Gjennom vår gjerning i tusener hjem.
Vi river ned hver en stengende mur,
Vi reiser brorskapets frie kultur.
Vi bygger landet ⁵¹

Etterkrigstidens Arbeiderparti var sterkt preget av to forhold: Forlengelsen av krigsårenes rasjonaliserings- og planpolitikk, samt en noe vag og uavklart sosialdemokratisk plattform med sterke kollektivistiske føringer. Partiet måtte i de første tiårene etter krigen gjennom adskillige mutasjoner før vi fikk det vi kan kalle et liberalt innstilt sosialdemokrati. Tiårene 1945 – 65 ble som kjent omtalt av Jens Arup Seip som "Ettpartistaten", og ikke helt uten grunn. Arbeiderpartiet var suverene ved valg og fulle av dugnadshybris. Den folkelige gjenoppbyggingsfasen var som skapt for ivrige folkehjemsbyggere. Slagordene var "By og land hand i hand" og "Vi bygger landet". Arbeidersanger ble produsert på løpende bånd, mange av dem russiske bolsjevikmarsjer med oversatt eller ny tekst. Det er derfor ingen digresjon å dvele litt ved arbeiderbevegelsens kulturelle sekk. Einar Gerhardsen og Egil Monn Iversen ga i 1972 ut platen *Einar Gerhardsen presenterer arbeidersanger*. Her formulerer Gerhardsen sangtradisjonen på følgende vis:

Arbeiderbevegelsen har alltid hatt sine egne sanger – en kostelig skatt. Arbeidersanger er en del av vår levende kultur. Og de viser vei mot framtidens mål. Sosialistmarsjen er den eldste av arbeidersangene våre. Opprinnelig en dansk arbeidersang fra 1870-årene, som har fulgt den norske arbeiderbevegelsen så lenge den har bestått. Den begynner med å tenne et håp hos en undertrykt arbeiderklasse: "Snart dages det brødre, det lysner i øst". Så en skildring av undertrykkelsen: "Årtusenens åk på vår nakke ble lagt, vi bar det og taug i vår nød". Og til slutt visjonen, drømmen: "Det knaker i samfunnets fuger og bånd, la falle hva ikke kan stå."

På den samme utgivelsen presenterer Gerhardsen uten blygsel *Brødre til sol og til frihet* som "russisk rødegardistmarsj", som ble sunget "flittig i arbeiderungdomslagene."⁵²

Det kan fremstå som skyld ved besmittelse å vise til at mange av arbeiderbevegelsens sanger kommer fra Sovjetunionen. Men det er et faktum at Arbeiderbevegelsens kulturkatalog inneholder en del kommunistisk

spin off, også i dag. Samtidig er det åpenbart ingen tilfeldighet at de gjør det. Dette forteller oss en god del om flere forhold: Om arbeiderbevegelsens ugiendrivelig historiske røtter i den russiske revolusjonen og om det formelle samarbeidet med Sovjetunionen i dets tidlige fase. I tillegg forteller tradisjonen oss om nostalgisk betinget apologetikk vis-à-vis Sovjetunionens og kommunismens historie. For en utenforstående er dette ganske uforståelig, for har ikke egentlig Arbeiderpartiet langt mer til felles med borgerligheten enn med Lenin? Sannsynligvis er den mest logiske forklaringen at den kulturelle bagasjen forbindes med enkel symbolikk: Frihet, likhet, brorskap. Sett noe mer kritisk kan man spørre seg hvorfor ikke arbeiderbevegelsen for lengst har kvittet seg med denne tradisjonen, og at en av forklaringene er at om venstresiden generelt har vært sterkt kritiske til kommunismens politiske innhold, har den vært adskillig mindre kritisk til dens symbolikk og ikoner. Stalinistene Rudolf Nilsen, Nordahl Grieg og Bertolt Brecht er fremdeles store helter, selv om de sto for en totalitær grunnholdning. Sist, men ikke minst, forteller tradisjonen oss noe om den særegne sosialdemokratiske forestillingen om inn - og utenforskap, som går langt utover partipolitiske preferanser. Sosialdemokratiet er langt på vei både et livssyn og en livsstil. Eksempelvis var Arbeiderpartiets barneorganisasjon, Framfylkingen (et slags alternativ til speideren) en salig blanding av fritid og politikk.

Det kan være verdt å stoppe opp litt og dvele ved lyrikeren Arne Paasche Aasen (1901-78). Hans liv og levnet er som en liten analogi over partihistorien. Aasen kom tidlig med i Kristiania Arbeiderparti og fulgte partiet gjennom alle dets omskiftninger – fra partiet sto i den bolsjevikiske tradisjon på 1920-tallet, helt frem til partiets markedsliberale vending på 1970-tallet. Som lyriker debuterte han 20 år gammel med diktsamlingen *Sigd og hammer*, der han hyllet revolusjonen og Lenin. Han ble tidlig partiets huspoet og skrev tekstene til *Frihetens forpost*, *Seiren følger våre faner*, *Sleggene synger* og *Vi bygger landet*, som alle hører til kanon i arbeiderbevegelsens sangbøker, og fremdeles hører til som faste poster i arbeiderbevegelsen.

Seiren følger våre faner!
Kampluren gjaller på ny.
Nå skal atter framtidfolket
samles fra bygd og fra by:
Mennene fra harv og plog,
verksted og kontor,
Kvinnene fra hus og hytter
- folk fra fjell og fjord.
Hele folket er på marsj
Fram mot nye slag.
Seiren følger våre faner!
Arbeidsfolk - slå lag!

Arne Paasche Aasens mor, Augusta, var sekretær for Norges sosialdemokratiske ungdomsforbund (senere Norges kommunistiske ungdomsforbund), og deltok sammen med Einar Gerhardsen på Den tredje internasjonales 2. kongress i Moskva i 1920. Hun tilhørte partiets absolutte venstrefløy. Som ved en skjebnens ironi skulle hun bli drept på et flystevne i Moskva. Begravelsen ble storslagen. Seremonien ble ledet av den kjente kommunisten Angelica Balabanoff i Fagforeningens hus, et av de store kulturhusene i Moskva. Gravferden gikk derifra til Kreml hvor hun fikk den største æren en kommunist kunne få på denne tiden – hun ble begravd ved Kreml-muren.⁵³

For mange radikalere var kulturen et redskap for forandring som skulle tjene fellesskapets sak. Så sent som i 1971 kan man lese av AUFs landsmøteprotokoll at musikkundervisning i grunnskolen må være "samfunnsrettet" og "samtdsrettet" og et "middel til å skape solidaritet i kampen for en ny virkelighet". Videre: "Som estetisk fag må musikkundervisningen gi en sann framstilling av musikken og dens rolle i historien om menneskets sosiale, kulturelle og økonomiske frigjøring. (...) En kritisk holdning må oppøves, slik at det uekte kan avsløres og det ekte kultiveres. (...) Kulturimperialismen fra så vel "finkultur" som underholdningskultur må motarbeides ved å bygge på de ekte nasjonale og folkelige verdier og på arbeiderklassens egen kultur".⁵⁴ Merkelig nok pusset

daværende kulturminister Anniken Huitfeldt støvet av den kulturelle formalismen. Våren 2010 raste debatten i avisene etter at hun hadde lagt frem det kulturpolitiske credo at kulturen er et instrument for å utjevne sosiale forskjeller.⁵⁵ I Arbeiderpartiets prinsippprogram for 1969-73 kan vi lese: "Kulturpolitikken må omfatte hele samfunnsmiljøet. Den må sees som en uatskillelig del av all politisk planlegging og handling og må føres fram gjennom allmennpolitikken og gjennomsyre den med sine mål, som er et rikere og mer meningsfylt liv. Ut fra denne målsetting blir kulturpolitikken også et redskap til å omforme samfunnet."

Høyre og Arbeiderpartiets program fra perioden 1969 – 73 viser stor grad av ulikhet i kulturspørsmål, hvor den første legger vekt på det estetiske og den andre det instrumentelle. Arbeiderpartiet meldte: "Kulturpolitikken må omfatte hele samfunnsmiljøet. Den må sees som en uatskillelig del av all politisk planlegging og handling og må føres fram gjennom allmennpolitikken og gjennomsyre den med sine mål, som er et rikere og mer meningsfylt liv. Ut fra denne målsetting blir kulturpolitikken også et redskap til å omforme samfunnet."

I Høyre ble det lagt adskillig større vekt på det enkelte menneskets opplevelse av kultur og i mye mindre grad den kollektive nytteverdien: "Levende kultur gir mennesker dypere innsikt i og rikere opplevelse av tilværelsen, slik at de kan utvikle seg som frie, selvstendige og skapende personer. Sann kultur forutsetter et bevisst arbeid av den enkelte. Kulturpolitikken må fremelske en slik ekte tilegnelse, ikke en passiv tilskuerholdning."

Teknokrater og handlingsideologi

På slutten av 1970-tallet serverte Einar Førde den berømte frasen om at "vi er alle sosialdemokratar". Utsagnet er interessant på flere måter. Dels sier det noe om Arbeiderpartiets selvtilitt og historiesyn. Dels sier det, i sin kontekst, noe om at Arbeiderpartiets nasjonale narrativ var plastisk. Det som til enhver tid var Arbeiderpartiets politikk og program var også nasjonens program. I boken *Erfaringer for fremtiden* skrev Kåre Willoch at "Arbeiderpartiets store dyktighet ligger først og fremst i at de forandrer historien og gir begrepene et nytt innhold. Nå har de fått folk til å tro at sosialdemokrati betyr 'sosialt demokrati'. Sosialdemokrati betydde 'sosialisme med demokrati', helt frem til midten av åttitallet, da Ap skjønnte at sosialismen var ubrukelig. Og så fikk de folk til å tro at de hadde funnet opp velferdsstaten ... Jeg vil bare minne om at den første sosiale trygd i Norge ble innført etter forslag fra en Høyre-regjering åtte år før Arbeiderpartiet fikk sin første representant på Stortinget."⁵⁶

Førdes utsagn kom til i en brytningstid. 1980-tallet skulle ikke bare bety at vi fikk Willoch-regjering og høyrebølge i Europa og USA, men også en klar høyredreining i sosialdemokratiet. Aps programerklæringer skulle vise seg å stå nærmere Høyre, og kanskje særlig Venstres programmer på 50- og 60-tallet, enn Gerhardsens planøkonomiske paternalisme. Rune Slagstad kaller prosessen internt i Arbeiderpartiet for en "ideologisk modernisering", i samsvar med den nye politiske kurs partiet hadde fulgt i posisjon siden slutten på syttitallet og videreført av regjeringen Willoch.

Francis Sejersted mener at Willoch var "forretningsfører for den delvise avvikling av den sosialdemokratiske orden." Overgangen skulle bli ganske betydelig. Synet på marked og statsmakt i Arbeiderpartiet kunne ikke lenger tituleres "blandingsøkonomi", hvor planøkonomien spiller en sentral rolle. Herfra og ut kunne derfor partiets syn på markedet ikke lenger erklæres for et sosialdemokratisk primat. Det private initiativ og forettningsførsel skulle ikke lenger behandles stemoderlig, som en nødløsning. Det ble åpnet for private løsninger der hvor det ble ansett som hensiktsmessig, også på områder hvor dette ble ansett som ideologisk helligbrøde på partiets venstrefløy. Liberale og konservative partier ellers i Europa kunne utmerket føre en politikk hvor Arbeiderpartiets balansering av en oljesmurt offentlig sektor og privat sektor ville være akseptabel. Gro Harlem Brundtland, som skulle gjennomføre Arbeiderpartiets markeds vending i praksis, har sågar blitt kalt en norsk Thatcher, noe som ikke treffer veldig presist, for Hayek-liberalist var hun ikke. Likevel var Arbeiderpartiets forvandlingsprosess et paradigmeskifte i norsk politikk.

Perioden fra slutten av 1930-årene frem til 1970-årene, blir kalt "sosialdemokratiets lykkelige øyeblikk". I denne fasen ble "den sosialdemokratiske orden" bygget, mener mange historikere. Skjønt de nordiske velferdsstater ble, som vi har sett, utviklet på grunnlag av en høy grad av enighet, og de nordiske velferdsstatenes utvikling var ganske lik.

Førde og "teknokratene" i Arbeiderpartiet skulle innlede den sterke statens fall på slutten av 1970-årene. Staten trakk seg lenger tilbake og markedet og et sivilt samfunn fylte tomrommet. Arbeiderpartiets programrevisjon var i følge Førde "den reelle opptakten til det som seinare har hendt i 80-åra."⁵⁷ Gro Harlem Brundtland ble valgt til partileder på landsmøtet i 1981. Førde ble valgt til nestleder. I Steinar Hansson og Ingolf Håkon Teigenes biografi *Makt og mannefall. Historien om Gro Harlem Brundtland* ble det faktum at både Brundtland og Førde var akademikere poengtert som et "klart symbolsk farvel til Folkets Hus."⁵⁸ Ifølge Slagstad slaktet Brundtland "sosialdemokratiets hellige kyr". Blant dem var statsmonopolene. "Monopoler har lett for å stivne enn institusjoner som har konkurranse. Det gjelder både offentlig og private monopoler", sa Brundtland på landsmøtet i 1987. Førde fulgte opp med formuleringer som, ifølge Slagstad, like gjerne kunne kommet fra Fredrik Stang (ledende høyrepolitiker på "venstresiden" av partiet på begynnelsen av nittenhundretallet): "Reguleringer er teiknet på sivilisasjon [men] vi må kvitte oss med alle beskyldningene om at vi er markedsfiendtlige. Vi er for fri konkurranse der den tjener forbrukerne og folket". Den nye tonen fra Arbeiderpartiet var åpenbart instrumentell.

Blant de mest fremtredende reformene som ble vedtatt under Willoch-regjeringen fra 1981 til 1986 finner vi liberalisering av kreditt- og boligmarkedene, tillatelse til å drive private helsetilbud, delprivatisering av statsbedrifter og endringer av arbeidstidsregler og åpningstider. Offentligheten ble utvidet. Fra en hverdag med én tv-kanal og én radio-kanal, fortonet mangfoldet i media seg som en revolusjon. Protesten fra Arbeiderpartiet mot oppløsning av NRK-monopolet avtok ganske raskt i styrke. De merkeligste allianser oppsto i offentligheten, hvor folk godt ute på venstresiden mente at statlig monopol på kringkasting var arkaisk og udemokratisk. Sterke krefter i Arbeiderpartiet innså også dette, ikke minst Einar Førde selv, som ble Kringkastingssjef i 1989 og således loset NRK gjennom omstillingsprosessen med markedskløkt. "Tapet" av NRK var ingen liten sak for Arbeiderpartiet. I følge Slagstad var NRK en nøkkelinstitusjon for arbeiderpartistaten: "Arbeiderpartiet anså NRK nærmest som sin institusjon i kampen om det politisk-kulturelle hegemoni i etterkrigs norge." Slagstad legger til hvordan Einar Gerhardsen få dager før Tage Erlander skulle komme på statsbesøk tilbød ham taletid i NRK: "Hva med 10-15 minutter etter Dagsnytt kl. 19.00 - kunne det passe?". NRK-sjefene hadde partiboka i orden.

1980-tallet og Willoch symboliserer for mange et slags brudd med velferdsstaten til fordel for marked og jappetid. Men utover hele 80-tallet økte offentlige budsjetter, også trygdeordninger, jevnt og trutt, som de har gjort kontinuerlig siden 1880-tallet. Arbeiderpartiet hadde lenge ment at "ingen skulle stå med lua i hånda", altså at ingen arbeider skulle være avhengig av almisser fra arbeidsgiver, men finne sosial trygghet i det offentlige. Willochs liberalisering utvidet dette maktfordelingsprinsippet til at ingen heller skal måtte stå med lua i hånda ovenfor en stor og "allmektig" stat.⁵⁹

Jens Stoltenbergs første regjering (2000-2001) gjennomførte delprivatisering av statsbedriftene Statoil og Telenor. Under overskriften *Tiltak for en god eldreomsorg* i Langtidsprogrammet til regjeringen sto det: "Regjeringen mener at offentlige pleie- og omsorgstjenester også i framtiden skal utgjøre tyngdepunktet. Dette forhindrer imidlertid ikke at man fortsatt skal kunne gjøre bruk av frivillige og private tjenester som et tillegg." Sosialminister Guri Ingebrigtsen uttalte: "Jeg er opptatt av at bestemor får de beste tjenestene. Ikke hvem som yter dem."

I kapitlet *Fornyelse av velferden* i Arbeiderpartiets program for 2001 til 2005 sto det: "...en sterk offentlig sektor (må) fortsatt kunne gjøre bruk av frivillige og private tjenester som et tillegg. Arbeiderpartiet har alltid

vært opptatt av samarbeid med frivillige, humanitære og private aktører på en rekke områder ... kommunene (må) selv få bestemme hvordan dette ansvaret skal ivaretas.”

På 2000-tallet skulle Jens Stoltenbergs andre regjering, i samarbeid med SV, gjenopprette de tette båndene til LO i Folkets Hus. Med Gerd-Liv Valla som LO-leder ble partiet dyttet i revers, og en rekke planlagte privatiseringer ble lagt på is. I det rød-grønne fellesdokumentet ”Ny kurs for Norge” var tonen en annen: ”Vi sier nei til å legge omsorg for eldre ut på anbud. Det offentlige skal sikre en god og verdig omsorg for de eldste i samfunnet.”

I 2005 blir markedet møtt med en ganske kjølige skulder: ”Markedets logikk og mekanismer er ikke egnet til å løse viktige oppgaver som utdanning, helse og omsorg innenfor et solidarisk fellesskap. Forsøk på å skape markeder for velferdstjenestene fører derfor til kostbare, byråkratiske og upraktiske løsninger. Derfor sier Arbeiderpartiet nei til privatisering og konkurranseutsetting av grunnleggende velferdstjenester.”

Den nordiske modellen

Det vi kaller for Den nordiske modellen kjennetegnes blant annet av gode velferdsordninger, stabil økonomi, samarbeid mellom arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjoner, relativt lave inntektsforskjeller, likestilling og offentlig finansiert utdanning. Arbeiderpartiet har lenge hevdet tilnærmet enerett på denne modellen i Norge. Men som vi har sett, er både den politiske, ideologiske og pragmatiske virkeligheten resultat av en lang rekke forhold: arbeidskonflikter, kompromisser, liberalisering av sosialdemokratiet og en sosialliberal vridning på høyresiden. Fasting, Doksheim og Vatnøy skriver i *Den norske velferden*:

Etter valget i 1961 var Arbeiderpartiet for første gang etter krigen uten absolutt flertall i Stortinget. Sosialistisk Folkeparti (senere SV) hadde brutt ut fra venstresiden i Arbeiderpartiet og skapte nå en mer dynamisk og usikker situasjon. I denne situasjonen er det illustrerende at Gerhardsen og Arbeiderpartiet foretrakk økt samarbeid med de borgerlige partiene heller enn endringer i radikal retning, som nå var mulig. Det bekrefter bildet av Arbeiderpartiet som et relativt moderat parti, men også av de borgerlige som en ansvarlig og konstruktiv opposisjon. Og det illustrerer Kåre Willochs utsagn om at ”En grunn til at det lyktes for Arbeiderpartiet å bevare sitt hegemoni så lenge, var nettopp at partiet vek unna de mest alvorlige konfrontasjoner med opposisjonen, eller med andre ord: at opposisjonen også hadde påvirkningskraft.”

Totalt sett hersker det liten tvil om at den politiske utviklingen i Norge har gått fredelig for seg, om vi sammenligner med mange andre europeiske land. Den viktigste årsaken til det er nok en grunnleggende og historisk høy grad av tillit og sosial kapital. De nordiske land scorer høyt på alle tillitsmålinger. Det er også godt dokumentert at samfunn med sterk indre tillit lykkes veldig mye bedre økonomisk og sosialt enn samfunn med lav grad av tillit. Spørsmålet som ofte blir stilt, er hva som er høna og egget. I det sosialdemokratiske narrativet vil man gjerne hevde at det er velferdsstatens solidariske grunntone som har skapt den høye tilliten. De danske forskerne Andreas Bergh og Christian Bjørnskov argumenterer for at det ikke primært er velferdsstaten som har skapt høy sosial kapital i Norden, men at det er tilliten som har gjort velferdsstaten mulig. Blant annet har de også kunnet dokumentere at det blant skandinaviske etterkommere i USA er en langt høyere grad av tillit enn i resten av det amerikanske samfunnet.

I en artikkel i *Tidsskrift for velferdsforskning* skriver filosof Lars Fr. Svendsen at en velferdsstat ikke behøver være liberal og at en liberal stat ikke behøver store velferdsordninger, ”selv om velferdsstatens teoretiske fundament ble lagt av liberale tenkere som Smith og Paine.”⁶⁰

”Den nordiske modellen er i det vesentlige oppskriften på en liberal velferdsstat”, skriver Svendsen: ”og jeg er tilbøyelig til å mene at nettopp det faktum er dens fremste konkurransefortrinn. De nordiske land har dessuten en enorm sosial kapital å trekke veksler på.”

Sett fra et liberalt ståsted er Norden slett ikke verst. Grunnleggende individuelle rettigheter står meget sterkt, og særlig eiendomsretten, på tross av en størrelse på offentlig sektor som er godt over europeisk gjennomsnitt. I følge International Property Rights Index (2012), som rangerer land etter hvor godt eiendomsretten er beskyttet, er Finland nummer 1, Sverige 2, Norge 3 og Danmark nummer 6. Skattnivået i Norden er også bedre enn sitt rykte (høy skatt på forbruk, lavere på arbeid). De nordiske landene er åpne og globale og blant de mest markedsvennlige i verden. Den sivile sektor, liberalismens prioritet, står også svært sterkt. Ytringsfriheten er nærmest uangripelig.

Svendsen peker på et interessant samspill i de nordiske landene, nemlig den sosialdemokratiske vektleggingen av sosial likhet og den liberale vektlegging av individuell og økonomisk frihet. FNs Human Development Report (2011) viser til en klar korrelasjon mellom økonomisk frihet og økonomisk likhet. De landene med minst økonomisk frihet har tilsvarende større grad av økonomisk ulikhet.

Sett fra et liberalt kritisk ståsted derimot, er linjen tilbake til etterkrigsårene forbløffende kontinuerlig. Den norske styringsmodellen gir fremdeles forvaltningen stor grad av vilkårlig skjønn, samtidig som borgerne har liten adgang til å prøve makten for domstolene. En annen kritikk som blir fremhevet, er det vi kan kalle statlig paternalisme: "I en sosialdemokratisk kontekst foretrekkes imidlertid gjerne uttrykket "omsorg" fremfor uttrykket "paternalisme", skriver Lars Fr. Svendsen: "Denne omsorgsideologien kjenner ingen grenser, og vil omfavne *hele* mennesket, der liberalismen trekker seg tilbake fra borgernes private rom."⁶¹

Det Norge vi har i dag, sammenfaller i større grad med de borgerlige partienes program og ideologi fra etterkrigstiden enn Arbeiderpartiets program fra den samme perioden. Det eksepsjonelt velfungerende norske liberale demokratiet kom til under forutsetning av at Arbeiderpartiet forlot planøkonomi og antiparlamentarisme, til fordel for blandingsøkonomi og parlamentarisme, og at Høyre ble et folkeparti. Velferdsstaten kom til i skjæringspunktet mellom to fløyer som påvirket hverandre gjensidig til et moderat sosialdemokrati og en sosialliberal høyreside.

Forfatter: Notatet er skrevet av Bård Larsen, historiker i Civita. bard@civita.no

SLUTTNOTER

- 1 Rune Slagstad: "Stans kritikerne". Aftenposten 27.4.13
- 2 Se bl.a Fasting, Doksheim og Vatnøy: Den norske velferden, Civita 2011 og Fasting: Valgfrihet, Civita 2013
- 3 Rune Slagstad: *De nasjonale strateger*. Pax 2001: 181
- 4 Slagstad: 181
- 5 Trond Åm: *Et arbeidsliv for vår tid*. Kronikk i Klassekampen 5.6.2013.
- 6 Aftenposten 11.5.1933
- 7 Aftenposten 25.3.1933
- 8 Randsfjordskonflikten ble løst ved at tømmerfløterne fikk egen tariffavtale. Motsetningene satte dype spor i lokalbefolkningen. I enkelte av kommunene rundt Randsfjorden fikk Nasjonal Samling noe av sin sterkeste tilslutning både på 1930-tallet og under krigen.
- 9 Aftenposten, leder 9.mars 1933
- 10 Aftenposten 6. juli 1934
- 11 I motsetning til Arbeiderpressen, som var eid av Arbeiderpartiet, var Aftenposten ikke et formelt organ for Høyre.
- 12 Aftenposten, leder: *Hvem er fascisterne?* 1.11.1922
- 13 Aftenposten, leder: *Veien til diktaturet*. 7.3.1933
- 14 Unge Høyre. Organ for Unge Høyres Landsforbund. Nr. 3 mars 1933
- 15 Rolf Danielsen: *Borgerlig oppdemningspolitikk. Høyres historie 2*. Cappelen 1984: 231
- 16 Danielsen: 232
- 17 Danielsen: 233

-
-
- 18 Johan Hambro: *C.J. Hambro. Liv og drøm*. Aschehoug 1984: 144
- 19 Danielsen: 234
- 20 Morgenbladet 20/3-1935
- 21 På det meste fikk NS litt over to prosent av stemmene. De ble aldri representert på Stortinget.
- 22 Rolf Danielsen: *Høyres historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk*. Cappelen 1984: 15
- 23 Danielsen: 20
- 24 Danielsen: 21. Grunnlovens paragraf 100 som innledes med følgende avsnitt: Ytringsfrihed *bør* finde Sted. Ingen kan holdes retslig ansvarlig for at have meddelt eller modtaget Oplysninger, Ideer eller Budskab, medmindre det lader sig forsvare holdt op imod Ytringsfrihedens Begrundelse i Sandhedssøgen, Demokrati og Individets frie Meningsdannelse. Det retslige Ansvar *bør* være foreskrevet i Lov.
- 25 Danielsen: 18
- 26 Danielsen: 19
- 27 Danielsen: 19
- 28 Martin Tranmæl i plenumsmøte, eksekutivkomiteen i Den kommunistiske Internasjonale, Moskva, 14. juni 1923. Åsmund Egge og Vadim Roginskij (red): "Komintern og Norge". Oslo 2006: 413-417
- 29 Det norske arbeiderparti. Protokoll over forhandlingene paa det 26. ordinære landsmøte 24.-28. februar 1923: 50-53. Nedlastet fra virksommeord.uib.no 10.7.2013
- 30 "Vad gælder valget", Valgpamflett fra Høyre 1930
- 31 Birger Gotaas: Diktatur eller folkestyre. Høyre 1930
- 32 For den spesielt interesserte er det også interessant at de utenomparlamentariske formuleringene i dette programmet er svært lik inneværende program for partiet Rødt, særlig passasjen om at borgerskapet ikke gir fra seg makten frivillig.
- 33 Rundskriv fra Høyres Sentralstyre 1929, gjengitt i Danielsen: 213
- 34 Stortingstidende 1945-1946: 81
- 35 *Aftenposten* 21.02.2010
- 36 Arbeiderungdommen nr. 4 1976
- 37 Sven B. Riis, *Innsats for enkeltmennesket*, Høyres hovedorganisasjon, Oslo, 1979.
- 38 Even Lange, *Aschehougs Norgeshistorie: 1935—70: Samling om felles mål* (Oslo: Aschehoug, 2005), 273.
- 39 Sejersted, *Høyres historie*, 334—335.
- 40 For mer om dette, se Einar Lie: *Over evne. Finansdepartementets historie 1965-1992*. Pax 2010.
- 41 Slagstad, *De nasjonale strateger*, 245.
- 42 Jo Benkow, *Fra Synagogen til Løvebakken*. Gyldendal 1985: 218.
- 43 Marius Doksheim: *Morgenbladet tar feil*. Minerva 22.7.2011
- 44 Se Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997*. Cappelen Akademisk 1998
- 45 Slagstad, Rune: 236
- 46 Morten Kinander: Rettssikkerhet, stat og næringsliv. Civita-notat 1. 2012
- 47 Arbeidspartiets prinsippprogram 1969-73
- 48 Trond Norby: *Samvirket mellom organisasjoner og stat: Norge*. Makt- og demokratiutredningens rapportserie. Rapport 4, 1999
- 49 Høyres program ved stortingsvalget 1949
- 50 Program for Venstre: *Grunnsyn og rettningslinjer 1948*
- 51 Tekst/Melodi: Arne Paasche Aasen/Russisk marsj
- 52 Transkribert fra plateutgivelsen *Einar Gerhardsen presenterer arbeidersanger* (NorDisc 1972).
- 53 Fra *Omtanke, solidaritet, samhold: Fagforbundet synger*. 2007.
- 54 AUFS landsmøteprotokoll 1971: 135-36. Arbeiderbevegelsens arkiv.
- 55 Dagbladet 22.4.2010
- 56 <http://oslo.hoyre.no/artikler/2008/9/willoch>, oppsøkt 15.3.2010
- 57 Rune Slagstad: *De nasjonale strateger*. Pax 2001: 507
- 58 Steinar Hansson / Ingolf Håkon Teigene: Makt og mannefall. Historien om Gro Harlem Brundtland. Cappelen 1992: 217
- 59 Mathilde Fasting: Valgfrihet. Civita 2013: 102
- 60 Lars Fr. Svendsen: *Den nordiske modellen og den liberale tradisjonen*. Tidsskrift for velferdsforskning, vol. 16. nr. 2. 2013
- 61 Lars Fr. Svendsen: *Den nordiske modellen og den liberale tradisjonen*. Tidsskrift for velferdsforskning, vol. 16. nr. 2. 2013